

**İZMİR KADİFEKALE (SMYRNA AKROPOLİSİ) BİZANS SARNICI
BULUNTUSU (2015) SERAMİK ÖRNEĞİ IŞIĞINDA GEÇ BİZANS
SIRLI SERAMİKLERİNDE HEKSAGRAM (DAVUD YILDIZI)
SEMBOLÜ ***

Dilek MAKTAL CANKO **

Öz

İlk insanların simsiyah gecede yönlerini bulmalarını sağlayan bir kılavuz, günlerini aydınlatan bir yaşam kaynağı olan yıldızlar, ilahi rehberlik, koruyuculuk ve umudu simgeleyen son derece önemli semboller olmuşlardır. Hıristiyanlıkta yıldız motifi, ilahi rehberlik ve koruma sunan Beytullahim Yıldızı ile sembolleştirilmiştir. İki eşkenar üçgenin düz ve ters olarak birbirine geçmeli bir şekilde üst üste yerleştirilmesiyle oluşturulan altı kollu yıldız sembolü, heksagram (Davud Yıldızı) olarak adlandırılmaktadır. Üst üste kesilmiş ve ayrılmaz bir şekilde birbirinin içine geçmiş iki üçgen, iyi ve kötünün dolayısıyla tüm zıtlıkların evrende sonsuz bir döngü ile birbirine bağlı olmasını simgeler. Zıtlıkların birliğini temsil eden heksagram, makrokosmosun sembolüdür. Sembole yüklenen anlamlar Kral Davud ve oğlu Süleyman efsaneleri ile birleşince kötülüklerden koruyan apotropeik bir motife dönüşmüştür. Eski çağlardan beri apotropeik anlamından dolayı en sık kullanılan motiflerden biri olan heksagram, Bizans sanatında da kullanılmıştır. Geç Bizans dönemi seramiklerinde bu sembol sıkça görülmektedir. Bu makalede heksagram motifyle bezenen geç Bizans dönemi sırlı seramikleri belirlenerek motifin kullanımı incelenmiş, bezeme ve stil özelliklerine göre gruplandırılmıştır. İzmir Kadifekale Bizans sarnıcı 2015 kazısından ele geçen heksagram motifli seramik kaide parçası tanıtılmış, bu parçanın gruplanan Bizans sırlı seramiklerindeki yeri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Heksagram, Davud Yıldızı, Süleyman Mührü, Geç Bizans Dönemi, Bizans Seramiği*

**HEXAGRAM ‘STAR OF DAVID’ SYMBOL ON LATE BYZANTINE
POTTERY IN THE LIGHT OF A GLAZED POTTERY FIND FROM
BYZANTINE CISTERN IN İZMİR KADİFEKALE (SMYRNA
ACROPOLIS) IN 2015**

Abstract

The stars have been very important for humans since the beginning of the humanity as a guide to find their way in the dark night and a source of life that enlighten their days. In Christianity, some of the stars has been symbolized with the Star of Bethlehem offering divine guidance and protection. The six-pointed star

* İzmir Kadifekale Bizans Sarnıcı 2015 Araştırma Kazısı Bizans Seramik Buluntuları Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: 17-EDB-014.

** Araş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, dilek.m.canko@ege.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4034-6797>

symbol which is formed by placing two equilateral triangles on top of each other in a straight and inverse manner is called hexagram 'Star of David'. The two triangles which are overlapped and inseparably intertwined represent the 'good and evil' in cosmos with its all antimonies as infinite loop. The hexagram representing the unity of antimonies is the symbol of the macro cosmos. The meanings attributed to the symbol combined with the legends of King David and his son Solomon have transformed into an apotropaic symbol that protects from evil. Hexagram is one of the most frequently used symbols due to its apotropaic meaning since ancient times, has also been used in Byzantine art. The symbol was used frequently on Late Byzantine glazed wares. In this article, Byzantine glazed pottery finds with hexagram symbol was examined according to decoration and stylistic features. A glazed base fragment with hexagram found in a Byzantine cistern in 2015 Smyrna Kadifekale excavation was presented and its place in Byzantine pottery was examined.

Keywords: Hexagram, Star of David, Seal of Solomon, Late Byzantine Period, Byzantine Pottery.

Giriş

“Herkesin bir yıldızı var ama hepsi birbirinden farklı... Yıldızlar, yolcular için kılavuz; bilginler için araştırılması gereken bir mesele; bazıları içinse gökyüzündeki küçük ışık kaynağıdır sadece... Oysa bütün yıldızlar sessizdir.” (Saint-Euxpery, 2016: 109). *Küçük Prens*'in etkileyici sözleri, yıldızların insanlık tarihindeki önemini özetlemektedir. Yıldızlar, ilk insanların simsiyah gecede yönlerini bulmalarını sağlayan bir kılavuz ve günlerini aydınlatan bir yaşam kaynağı olmuştur. Dünya insanlık tarihinin her döneminde gizemli, ulaşılmaz oluşları ile merak uyandırmışlar ve güçleri ile insanlığın yaşamını etkilediklerine inanılmıştır.

Gizemli, uzak, ulaşılmaz, güçlü olan yıldızlar; insanların varoluşundan beri ilahi rehberlik, koruyuculuk ve umudu simgeleyen son derece önemli semboller olmuşlardır. Sembolik anlamlarından dolayı yıldız motifi, birçok uygarlıkta insanların kendilerini ifade etmek için yaptıkları sanat eserleri üzerinde sıklıkla kullanılmıştır. Bizans sanatında da yıldız motifi; çoğunlukla beş, altı ve sekiz kollu olarak ve bunlara farklı sembolik anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Bu makalede heksagram (Davud Yıldızı) olarak tanınan altı kollu yıldız motifinin Bizans seramiklerinde kullanımı incelenmiş, İzmir Kadifekale Bizans Sarnıcı Kazısı'ndan (2015) ele geçen heksagram motifli bir seramik tabak örneği tanıtılmıştır.

1. HEKSAGRAM (ALTI KOLLU YILDIZ-DAVUD YILDIZI) SEMBOLÜ

İki eşkenar üçgenin düz ve ters olarak birbirine geçmeli bir şekilde üst üste yerleştirilmesiyle oluşturulan altı kollu yıldız sembolü heksagram olarak adlandırılmaktadır. Birçok uygarlıkta bir sembol olarak kullanılması ve bazı efsanelere konu olması, sembolün “Davud Yıldızı ya da Davud Kalkanı

(Magen David)”¹ ve “Süleyman Mührü (Mühr-i Süleyman)”² isimleri ile de anılmasına neden olmuştur.³

Sembol, üçgenlerin birbirinin üzerine yerleştirme şekillerine göre farklılık göstermektedir. Üçgenlerin içi içe ya da üst üste mi oldukları belli olmayan formu 1948 yılında kurulan İsrail devletinin bayrağı üzerinde ve Yahudiliğin dini sembollerinden biri olarak sinagoglarda görülmekte iken (Machate, 2001: 61-62)⁴, üçgenlerin kenarlarının birbiri üzerine geçmeksizin çizilmesi ile oluşturulan altı kollu yıldız Türk-İslam eserlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.⁵ *Davud Yıldızı (Kalkanı)* ya da *Süleyman Mührü* olarak adlandırılan formunda üçgenler birbirinden ayrılamayacak şekilde örülmüş gibi birbirinin içinden geçmektedir. Bu sembolün üçgenlerin köşeleri yuvarlaklaştırılarak deforme edilmiş varyasyonları da bulunmaktadır (Resim 1) (Machate, 2001: 61).

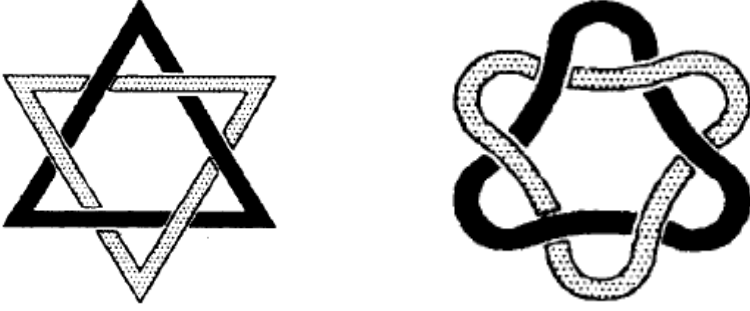
¹Bu sembolün Kral Davud ile ilişkilendirilmesi ve Davud Yıldızı ya da Kalkanı ismini almasının nedeni bir efsaneye dayanmaktadır. Efsaneye göre, Davud, Golyat ile savaşırken kullandığı kalkanın üzerine bu altı köşeli yıldız motifini işlenmiştir. İbranicede “Davud-Vav-Dalet” harfleriyle yazılan David ismi altı köşeli yıldız şeklinde yazılıyordu. Bu nedenle bu figür kral Davud’un monogramı idi. Diğer bir efsane ise Golyat’ın kalkanının büyük bir yıldız süslediğini, Davud Golyat’ı öldürdükten sonra kalkanına sahip olduğunda bu sembolü Tanrıya sığınmanın bir ifadesi olarak benimsediğini ifade eder (Altıntaş, 2001: 218). Bu nedenle de ilahi bir koruma sağlayan bu mistik sembolün tehlikeli ve şeytani dünyayı uzak tutan bir tılsım görevi gördüğüne inanılmıştır (Jobes, 1962: 1037). Bununla birlikte büyümlü bir güç olarak Davud yıldızı nosyonu orijinalinde heksagram sembolü ile bağlantılı değildi. Heksagram sembolünü Davud ile birleştiren en erken tarihlî örnek 6. yüzyıldan İtalya Toronto’da bir mezar taşı üzerindedir (Scholem, 2007: 338).

² Kral Süleyman ateşe, suya, rüzgara, kuşlara ve hayvanlara hükmetmesini sağlayan yüzük şeklinde tılsımlı bir mührün sahibidir. Cennette Adem’e ait iken Cebrail tarafından Süleyman’a getirilmiş olan bu yüzüğün üzerinde altıgen motif bulunduğu efsanesi bu sembolün Süleyman ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur (Pala, 2006:525)

³ 1300-1700 tarihleri arasında bu sembol için Süleyman Mührü ve Davud Yıldızı (Kalkanı) terimleri ayırım yapılmaksızın kullanılmış; ancak bu tarihten sonra Davud Yıldızı (Kalkanı) terimi üstün gelmeye başlamıştı (Scholem, 1949: 248).

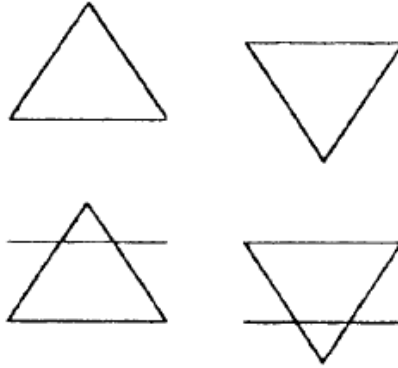
⁴ Bu sembolün ortaçağda Yahudi sembolü olduğuna ilişkin veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte 14. yüzyılda Prag Yahudi Cemaati tarafından milli sembol olarak flama üzerine uygulanan sembol, sinagoglarda ve mezar taşlarından sıkça kullanılmıştır. 19. yüzyılda Yahudiler, hacim Hıristiyanlığı sembolize ettiği gibi, Yahudiliğin sembolü olacak basit ve etkili bir işaret aradılar. Bu da Davud Kalkanının resmi ve ritüel simgesi olarak kullanımında yükselişe geçmesine neden oldu. Sembol Kral Davud’a verilen önemden dolayı resmi bir sembol haline geldi. (Scholem, 2007: 338; Altıntaş, 2001: 219-220). Yahudi söyleminde Davud yıldızı, Yahudilere daha parlak bir gelecek vaadini simgelemiş ve Yahudiliğin sembolü olarak algılanmıştır. (Altıntaş, 2001: 217). Davud yıldızı sembolünün nasıl ve ne zaman Yahudilere özgü bir sembol haline geldiği hakkında daha fazla bilgi için bkz: Scholem, 1949: 243-251.

⁵ Bu sembol İslam kaynaklarında *Mühr-i Süleyman* ismi ile anıldığı için Türk-İslam dünyasında bu ad ile tanınmaktadır. Kuran’da ve hadislerde Süleyman Peygamberin isminin geçmesi İslam eserlerinde, İslamiyet öncesi ve sonrası Türk devletlerinin sanat eserleri üzerinde yoğun olarak görülmesine neden olmuştur. Güç ve kuvvetin işareti olarak, kötü güçlerden korunmak için tılsım sembolü olarak Mühr-i Süleyman gücünü Kuran-ı Kerimden de aldığı için Türkler tarafından benimsenmiş ve Türk kültürüne de rahatlıkla girmiştir (Bayam, 1993: 65). Türk-İslam sanatında Mühr-i Süleyman ve altı kollu yıldız motifini kullanımı hakkında daha geniş bilgi için bakınız: Kuşoğlu, 1990: 32-35; Çam, 1993: 207-230; Bayam, 1993: 61-67; Türeli, 2010.

Resim 1: Heksagram (Davud Yıldızı) motifi (Machate, 2001: 61-62, Resim 4-Resim 9)

Altı köşeli yıldızın iki eşkenar üçgenden oluşmasından dolayı sembolü öncelikle üçgen olarak incelemek gereklidir. Hemen hemen her uygarlıkta üç sayısı kutsal, simgesel ve mistik anlamlar taşır (Altıntaş, 2001: 221).⁶ Yukarıya doğru yönelen üçgen ateşe karşılık gelir ve erildir. Aşağıya yönelen üçgen ise suya karşılık gelir, dışıldır. Su üçgeninin tabanı tarafından kesilen ateş üçgeni hava, ateş üçgeninin tabanı tarafından kesilen su üçgeni ise toprak anlamına gelir (Resim 2) (Machate, 2001: 65; Nozedar, 2008: 178-179; Frutiger, 1989: 294; Liungman, 1991: 33 ve 301). Alev hep yukarı çıkmak istediği için ateş üçgeni yukarı yöneliktir, su aşağıya gitmek istediği için su üçgeni aşağıya bakar. Ateş sıcak ile kuru, su yaşla soğuk, toprak soğuk ile kuru, hava ise yaşla sıcak arasındadır. Bu bileşimler, karşıtlıklar ve zıtlıklar kozmik birliğin bir ifadesi olarak kabul edilmiştir (Ersoy, 1990: 83).

Resim 2: Ateş, su, hava ve toprak elementlerinin sembolü (Machate, 2001: 66, Resim 12)

Heksagram temelde Hermetik düşüncenin bir özetidir⁷. Heksagram, evreni oluşturan dört elementinin sentezini ve böylece de bütün zıtlıkların

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Schimmel, 2000: 69-97.

⁷ Hermetik düşünce Antik Mısır'da yaşamış bilge Hermes Trismegistus'un öğretileridir. Mısırlılar onun hatırasını asırlar boyunca saygıyla anmış ve herkesten ayrı tutarak ona "Üç Kere Yüce Hermes" anlamına gelen Trismegistus unvanını vermişlerdir (Kybalion 2013,18). Hermetik düşünce en yüce hakikat anlayışına eğilimlidir. Bu gerçek tüm yaratılmışların, kozmik bir bütünün bir alt kümesi olarak mevcut

birliğini temsil eder, makrokosmosun sembolüdür. Ayrıca Hermetik düşünceye göre altı kollu yıldız (altı kol ve bir merkez olmak üzere) yedi temel metali ve yedi gezegeni içinde toplar, merkezde ise güneş yer almaktadır. Simyanın amacı bütün değersiz elementleri altın ile güneşin simgelediği tek bir mükemmelliğe dönüştürmektir. Bu durum da heksagramda ifadesini bulur (Machate, 2001: 66; Chevalier ve Gheerbrant, 1994: 931).

Üst üste kesişmiş ve ayrılmaz bir şekilde birbirinin içine geçmiş iki üçgen; iyi ve kötü, olumlu olumsuz, erkek ve kadın, dünyanın yaratılışı ve yıkılışı, ruh ve madde gibi zıtlıkların temsilidir (Schimmel, 2000: 137). Dünyanın altı günde yaratılması, İsa'nın altı erdemi gibi altı sayısının sembolik önemi nedeniyle sembolün insanı kötü güçlerden koruyan bir tılsım olduğuna inanılmıştır (Pala, 2006: 524-525). Heksagram sembolünün ilk çağlardan beri dişi ve erkeğin birlikteliğini ve zıtlığını sembolleştirerek evrenin zıtlıklarının birliğini sunan önemli bir tılsım olduğu söylenebilir. İki üçgenin birbirinin içine geçerek düğüm oluşturması da; her şeyin, iyi ve kötünün, güzel ve çirkinin tüm zıtlıkların evrende sonsuz bir döngü ile birbirine bağlı olmasını simgeler.

2. BİZANS SANATINDA HEKSAGRAM SEMBOLÜ

Antik Yunan ve Romalılar ilahi ruhu yıldızlarda ve gezegenlerde görerek mitolojik kahramanları veya tanrıları yıldızlar ile özdeşleştirmişlerdir. Hristiyanlık, yıldızlara kutsallık atfeden pagan atribüleri ve yıldızların insan davranışları üzerindeki kontrolünü reddetse de yıldızlar, efsanelerde önemli yerler almaya devam etmişlerdir: Beytullahim Yıldızı yeni doğmuş İsa'yı bulmak için kılavuz olmuştur (Matta 2: 1-12).

Hristiyanlıkta yıldız motifi, ilahi rehberlik ve koruma sunan Beytullahim Yıldızı ile sembolleştirilmiştir. Beytullahim Yıldızı'nın görüldüğü "İsa'nın Doğumu"⁸ veya "Müneccim (Kahin) Kralların Tapınması" sahnelerinde doğumun gerçekleştirildiği zamana işaret eden yıldız sembolü, çoğunlukla sekiz kolludur. 431 Konsili'nden hemen sonra 432-440 yılları arasında resim programı yenilenen S. Maria Maggiore Kilisesi'nde *Kahin Kralların Tapınması* (Resim 3), Hosios Loukas Manastır Kilisesi'nde *İsa'nın Doğumu* sahnelerinde⁹ kutsallık, Yeni Ahit kitaplarına da bezenen sekiz kollu yıldız ile sembolleştirilmiştir (Kazhdan ve Cutler,

---

olduğu fikridir. Hermes'e atfedilen ve Hermetik düşüncenin temel belgelerinden biri sayılan Corpus Hermeticum'da dört element olan toprak, hava, su ve ateşten sıklıkla bahsedilir (Trismegistus 2018, 22-23). Hermetik düşünce hakkında daha fazla bilgi için bkz: Trismegistus 2018; Kybalion 2013; Kılıç 2017.

⁸ İsa'nın doğumu sahnelerinde görülen yıldız motifi hakkında daha fazla bilgi için bkz: Pekak ve Gür, 2015: 216-217.

⁹ Beytullahim yıldızının sekiz kolu olarak tasvir edildiği *İsa'nın Doğumu* ya da *Müneccim Kralların Tapınması* sahneleri ile ilgili daha fazla örnek için bkz: Byzantium Faith and Power, 2004: 180, Cat: 100; 370, Cat:226; Pennas, 2005: 28; Beckwith, 1986: 57, Fig: 42; 61, Fig: 44.

1991: 1943). Kutsallığın sembolü sekiz kollu yıldız motifi, Bizans sanatında en sık görülen yıldız çeşidi olmuştur.¹⁰

Resim 3: Kahin Kralların Tapınması, S. Maria Maggiore Kilisesi Zafer Takı, mozaik, 4. yüzyıl. (Cormack, 2000: 33, Fig: 14)

¹⁰ Oktagon olarak da bilinen sekiz kollu yıldız motifinin yer aldığı Bizans eserlerinden örnekler: *Anıtsal resim sanatı*: Ravenna'daki Galla Placidia Mausoleum'unda gökyüzünün sembolü olan kubbeye (Lowden, 1997: 110), Khora Manastırı Parekklesionundaki Anastasis sahnesindeki İsa mandorlasında (Cormack, 2000: 207), Aziz Kosmos ve Damionus Kilisesi apsisinde İsa tasvirinin yanında (Eastmond, 2013: 71, cat: 65), Studenika Manastırı'ndaki Çarmıha Geriliş sahnesinde İsa tasvirinin yanında (Eastmond, 2013: 235, cat: 224); Selanik'teki Aziz Demetrios Kilisesi'deki Aziz Demetrios mozağında Aziz kıyafetinin üstünde (Kourkoutidou-Nikolaidou ve Tourta, 1997: 165), Aya Nikolaos Orphanos Kilisesi apsisinde orans pozisyonundaki Meryem'in yanında (Kourkoutidou-Nikolaidou ve Tourta, 1997: 81); Yunanistan Hosios Loukas Kilisesi Kathalikonu'nda güney batı tonozun tam ortasında (Chatzidakis, 1997: 48, Fig: 39) *Mimari plastik eserler*: Yunanistan Arta'daki Azize Theodora Kilisesi narteksinde bulunan mermer lahitte (Byzantium: Faith and Power, 2004: 98). *Küçük eserler*: Iustinanos'un altın Madalyonu (Lassus, 1966: 2); hacı ampullası (Eastmond, 2013: 91, Cat:89); haç röliker (Arslan, Böhlendorf Arslan, Türk, Koçyiğit, Müller, 2011: 247, Resim: 8); yüzük (Everyday Life in Byzantium, 2002: 451, cat: 616); muska (Everyday Life in Byzantium, 2002: 524, Cat: 722; 525, Cat: 724; 526, Cat: 725; Byzantine Women and Their World, 2003: 291, Cat: 173; Pitarakis, 2015a: 231, Cat: 21; Spier, 1993: Plate 4, Cat: 49; Palte 6/e); seramik (Fındık, 2014: 136, Cat: 237; 229, Cat: 267; Papanikola-Bakurtzi, 1999: 136, Cat: 150, 151; 137, Cat: 153; 229, Cat: 267; François, 2017: 223, Cat: 184; Waksman, Erhan ve Eskalen, 2009: 460, Fig: 3/c; Katsara, 2018: 306, Plate 2/5; Hayes, 1992: Plate: 11/f, Doğer, 2007: 51, Fig: 3; Waksman, Kontogiannis, Skartsis ve Vaxevanis, 2014: 395, Fig: 12/e; Vroom, 2005: 88, Fig: 10.2.)

İki karenin iç içe geçmesiyle oluşmuş sekiz kollu yıldız motifi (☉) de Bizans sanatında sıklıkla görülmektedir: Selanik Aya Dimitrios Kilisesi kuzey kanadında 1917 yangını öncesinde (Kourkoutidou-Nikolaidou ve Tourta, 1997: 156-157), Romalı hekim Dioskorides'in 'De Materia Medica' adlı eserinin Viyana'daki Österreichische Nationalbibliothek'te bulunan 6. yüzyıl başına ait kopyasındaki 6. foliumunda el yazmasının banisi Anicia Juliana'nın çevresinde (Eastmond, 2013: 68, Cat: 62), korkuluk levhalarında (Kalanlar, 2007: 239; Mango, 2006: 60, fig: 51), Konstantinopolis Ayasofya mozaik süslemelerinde (Dalton: 1911:341), goblen eserlerde (Byzantine Women and Their World, 2003: 157, Cat 82; Byzantium and Islam, 2012: 176, Fig: 119b); zemin kaplamalarında (Alas, 2018: 269, Resim 4, 5, 6; Eskici, 2018: 189, Resim 29; Byzantium and Islam, 2012: 35, Fig: 12); taş eserlerde (Türker, 2018: 487, Fig: 162, 163), seramik eserlerde (Dark, 2001: Resim 47; Josifova, 1981: 441, Fig: 4; Vroom ve Fındık, 2015: 290, Cat: 147; Waage, 1933: 317, Fig: 13/d.)

Pentagram olarak bilinen beş kollu yıldız¹¹, sanat eserlerinin bezemesinde sıklıkla kullanılan bir sembol olmuştur. İlk çağlardan itibaren görülen sembolün sağlık ve bilgeliğin temsili olarak şeytani güçleri engellemek amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir (Becker, 1994: 230; Schimmel, 2000: 129). Hıristiyan ikonografisinde *Süleyman mührü* olarak bilinen (Liungman, 1991: 298; Jobses, 1962: 1473; The Jewish Encyclopedia, 1901: 252; Pala, 2006: 525; Altıntaş, 2001: 218) beş köşeli yıldız, Bizans sanatında da sıklıkla kullanılan bir motif olmuştur. Pentagram; Bizans sanatında özellikle şeytani güçleri engellemek, nazar ve hastalıklara karşı koruma sağlamak amacıyla çoğunlukla tılsımlar üzerinde tek başına ya da kompozisyon içinde kullanılmıştır (Köroğlu, 2011: 104; Köroğlu, 2003: 18). Kral Süleyman'a kötülükleri ve şeytani yenmesi, gücünü kontrol etmesi için verilen mühür yüzüğe ithafen pentagram sembolü tılsım olarak en çok yüzük, muska¹² ve seramikler¹³ üzerinde görülmektedir. II. Romanos ve Eudokia'nın evliliklerini kutsayan fildişi eserde Eudokia'nın tacında haç yerine pentagram motifinin kullanılması (Lowden, 1997: 219) pentagramın haç gibi önemli ve güçlü bir sembol olduğunu kanıtlamaktadır.

Yaradılışın altı gününe ithafen altı sayısının önemi altı kollu yıldızın da anlamını güçlendirmektedir.¹⁴ Altı kollu yıldızın en çok kullanılan çeşidi heksagram sembolüdür.

Heksagram motifinin tarihte ilk olarak kimler tarafından kullanıldığı bilinmese de bu figürün Bronz çağına kadar giden bir geçmişi olduğuna ilişkin görüşler mevcuttur. O dönemlerde süs olarak mı büyü işareti olarak mı kullanıldığı bilinmeyen sembol, birçok uygarlıkta ve Mezopotamya'dan İngiltere'ye çok geniş bir coğrafyada görülmüştür (Scholem, 2007: 337). Tanımlanabilen en eski örneği M.Ö. VII. yüzyıldan Sidon'da bulunmuş Joshua ben Asayahu'ya ait bir mühür üzerindedir. İkinci Tapınak döneminde de pentagramın yanı sıra hem Yahudiler hem de Yahudi olmayanlar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Kapernaum Sinagogu'nda (2.-3. yüzyıl) bir frizde de heksagram, pentagram ve gamalı haç (swastika) motifleri birlikte görülebilmektedir (Resim 4). Bu dönemde dekoratif amaç dışında her hangi

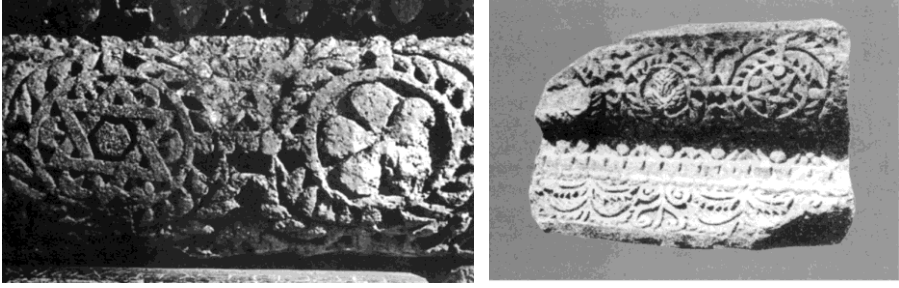
¹¹ Pentagram akıl, güç ve gizliliği temsil ederken (Jobses, 1962: 1473), bir sağlık tılsımı olmasından dolayı (Jobses, 1962: 1411) antik dönemde Yahudi muskaların üzerinde diğer işaretler ile birlikte sıklıkla görülmektedir (The Jewish Encyclopedia, 1901: 252). Ortaçağ simyacı ve mistikleri pentagramı klasik dönemin beş elementiyle –toprak, ateş, su, hava ve eter (idea)- ilişkilendirmişlerdi. Onlara göre pentagram, elementlere hükmeden ruhu sembolize ediyordu (Lunde, 2009: 45).

¹² Pentagram tasvirli yüzük ve muska örnekleri için bkz: Everyday Life in Byzantium, 2002: 451, Cat: 615; 527, Cat: 727; 586, Cat: 836; Köroğlu, 2003: 20; Spier, 1993: Plat 3, Cat: 33-34; Palte 4, Cat: 46.

¹³ Bizans seramiklerinde pentagram sembolü sıklıkla tek motif olarak bir daire içinde tondoda kullanılırken bazı örneklerde tondodan ağız kısmına yayılarak bezendiği dikkat çekmektedir. Pentagram tasvirli seramik örnekleri için bkz: François, 2017: 261, Cat: 308, 262, Cat 312; Papanikola-Bakirtzi, 1999: 230, Cat: 268; 231, Cat: 269; Fındık, 2014: 135, Cat: 233; Demangel ve Mamboury, 1939: 140, Fig: 187/3, 7 ve 13; Wallis, 1907: Plate XI, Fig: 29; Morgan, 1942: 109, Fig: 85/e; 136, Fig: 110/i; Waksman, Erhan ve Eskalen, 2009: 460, Fig: 3/b; Xyngopoulos, 1933: Plate 207 Fig: 17. Rice, 1928: 33, Fig: 40.

¹⁴ Altı kollu yıldız tasvirli Bizans sanat eserlerinden örnekler için bkz: Eastmond, 2013: 234, Cat: 223; 80, Cat: 77; 82, Cat: 79; 89, Cat: 87; Pitarakis, 2015a: 231, Cat: 20; Pitarakis, 2015b: 248, Cat: 33; Pitarakis, 2015c: 349, Cat: 107; Spier, 1993: Palte 4, Cat: 48; DOC, 1968: Plate XVII. Cat: 179, 180a2, 181a.1, 181b.2, 181b.3; Tekin, 1999: 119, Cat: 9, 10, 11, 13; 121, Cat: 17, 123, Cat: 24.

bir amaçla kullanıldığına ilişkin bilgilerimiz yetersizdir (Scholem, 1949: 244). Dönemin Yahudi kaynaklarında da heksagrama ilişkin bilgiye rastlanmaz (The Jewish encyclopedia, 1901: 251-252). Bu nedenle bu dönemde bir Yahudi sembolü olarak değil dekoratif bir motif olarak eserler üzerinde kullanıldığı düşünülmektedir (Scholem, 2007: 337; Meinardus, 1976: 100).

Resim 4: Kapernahum Sinagogu (2.-3. Yüzyıl), heksagram ve pentagram motifleri (Ovadia, 1999: 56, Fig: 1)

Bununla birlikte E.R. Goodenough, 14. yüzyıldan önce heksagramın sinagoglarda tamamen dekoratif amaçla kullanıldığı ve sembolik veya didaktik anlamı olmadığı görüşünün aksine; sembolik ya da apotropeik¹⁵ bir anlamı olduğunu savunur. *Davud Yıldızı* olarak adlandırılan heksagram ve *Süleyman Mührü* olarak adlandırılan pentagramın Kral Davud ve oğlu Süleyman'ın sembolleri olarak koruyucu bir motif olarak kullanılmış olması gerektiğini belirtir. Goodenough, bu semboller ile bezenmiş eserlerin kişilerin güvenliğini sağlayan tılsımlar olduğunu ifade etmektedir (1958: 68).

Heksagram motif, ortaçağda Yahudilerin süsleme sanatında *menorah* (yedi kollu şamdan)¹⁶ gibi kült imgelerine göre sınırlı bir kullanım alanına sahipti (Meinardus, 1976: 97). Bizans sanatında ise, altı kollu haç (yıldız)¹⁷ motifinin varyasyonu olarak kullanılan bir sembol olmuştur. Bizans taş eserlerinde bezeme elemanı olarak görülen heksagram örnekleri çoğunlukla Erken ve Orta Bizans dönemine tarihlenmektedir. O. Meinardus'un çalışmasında Suriye'deki Khirbet Sufi Kilisesi altar panosunda, Atina Akropolis'i'nde yer alan Bizans Kilisesi'ne ait mermer blokta (Resim 5) ve Efes Aziz Ioannes Bazilikası'nın mermer altar panosunda heksagram motifleri yayımlanmıştır (Meinardus, 1976: 97-100).

¹⁵ Kötülüğü uzaklaştıran, kötü büyüye etkisiz kılan, kötü ruhlardan koruyan.

¹⁶ Menorahın sembol olarak kullanımı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Tešić-Radovanović ve Gugolj, 2018: 137-150; Wirgin, 1962: 140-142; Altıntaş, 2001: 223-229.

¹⁷ “Ἰησοῦς Χριστός” (Iesous Khristos) kelimelerinin baş harfleri olan I (iota) ve X (khi) kullanılarak oluşturulan khristogram ✱ Erken Hıristiyanlık döneminde yaygın olarak kullanılan bir semboldür. Bizans sanatındaki bazı örneklerde yıldız motifinin varyasyonu olarak da kullanılan bir sembol olmuştur.

Resim 5: Atina Akropolis Bizans Kilisesi mermer blok (Meinardus, 1976: 52/a)

Resim 6: Rölyef korkuluk lev., Konstantinopolis (Glory of Byzantium, 2006: 38, Cat: 3)

Metropolitan Sanat Müzesi'nde bulunan olasılıkla Konstantinopolis kökenli 10.-11. yüzyıl tarihli bir korkuluk levhasının merkezinde yer alan şeritli eşkenar dörtgen şeklin köşe boşluklarının ikisinde konsantrik daire içinde heksagram motifi yer almıştır. (Resim 6). Orta Bizans dönemine tarihlenen templon korkuluk levhalarında merkezde yer alan konsantrik dairenin (Resim 7) veya eşkenar dörtgenin (Resim 8) içinde ortadan sıkıştırılmış üç oval formun kesiştirilmesi ve birbiri içine geçmesiyle merkezinde altıgen olan heksagram formu oluşturulmuştur. Bu motiflerin, çizgileri yuvarlatılmış deforme olmuş heksagram motifi olması dikkat çekicidir. Heksagramın çizgileri eğrileştirilmiş, köşeleri yuvarlaklaştırılmış deforme olmuş tipi, en çok Bizans dönemi eserlerinde karşımıza çıkmaktadır (Meinardus, 1976: 98; Scholem, 2007: 337).

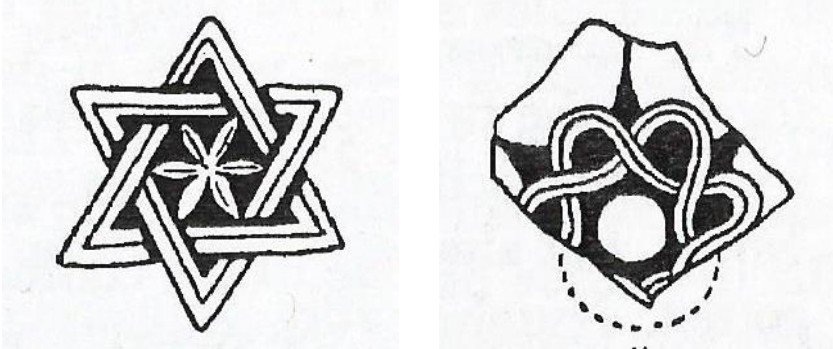
Resim 7: Hosios Loukas Manastırı Kilisesi templon korkuluk levhası

Resim 8: Konya Akşehir Ulu Camii, minare kaidesinde devşirme olarak kullanılan templon levhası (Boleken, 2010: 256, Fotoğraf: 179)

3. BİZANS SERAMİKLERİNDE HEKSAGRAM SEMBOLÜ

Heksagram sembolü, Bizans sırlı seramiklerinde ince ve/veya kalın kazıma ve champleve tekniği ile oluşturulmuş motiflerden birisidir ve ana motif olarak çanak, çömleklerin tondosuna bezenmiştir. İki üçgenin birbirine geçmeli olarak çizilmesi ile oluşan motifin merkezindeki heksagonun içi bazen boş bırakılmış, bazen daire motifi, sıklıkla da altı kollu yıldız/altı yapraklı çiçek motifi ile bezenmiştir (Resim 9). Bu seramiklerde; heksagram, heksagon ve altı kollu yıldız/ altı yapraklı çiçek motifi ile altı sayısına dikkat çekildiği görülmektedir.

Resim 9: Bizans seramiklerinde en sık görülen heksagram motifleri (Rice, 1930: 67, Fig: 5 / 2 ve 11)

Bizans sırlı seramiklerinde heksagram motifi üç grupta incelenmiştir:

İlk grup (Tablo 1), heksagram motifini oluşturan üçgenlerin köşeli olarak bezendiği gruptur. İki çizgi ile oluşturulan üçgenlerin çizgi araları şerit (Tablo 1; 1, 3, 4) veya noktalarla (2) bezenmiştir. En sık görüneni iki çizgi arasına tek çizgi ile şerit oluşturulmasıdır. Heksagramın merkezinde oluşan heksagonun (altıgen) içi boş bırakılmış ya da altı köşeli yıldız/altı yapraklı çiçek motifi (1, 2) veya bir monogram ile bezenmiştir (3, 4 – Mikhael monogram (Rice 1930, fig 6/24)). Bazı örneklerde merkezdeki heksagona vurgu yapmak için iki üçgenin birbirini keserek köşelerde oluşturdukları küçük üçgenlerin de kazınarak merkez ile kontrast oluşturulması (3, 4) sağlanmıştır. Hatta, yıldız kollarının da birleştirilerek motifi de kapsayan bir heksagon oluşturulması (4) altıgene yapılan vurguyu arttırmıştır.

Tablo 1: Bizans Seramiklerinde Sivri Köşeli Heksagram Motifi Örnekleri

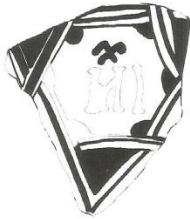
1

Konstantinopolis Hippodrom
buluntusu
Rice, 1928: 33, Fig 40

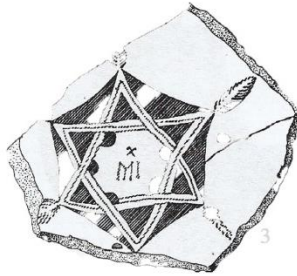
2

Konstantinopolis Mangana Sarayı
buluntusu
Demangel ve Mamboury, 1939: 97 Fig 110/8

3

Thasos Adası buluntusu
François, 1995: Fig: 50/c 267

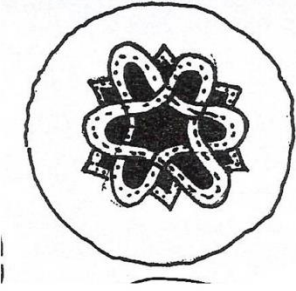

4

Konstantinopolis Hippodrom buluntusu
Demangel ve Mamboury, 1939:
141 Fig: 188/3

İkinci grup (Tablo 2), heksagram motifini oluşturan üçgenlerin köşelerinin yuvarlaklaştırıldığı, çizgilerin eğrileştirildiği örneklerden oluşur. İlk gruptaki bezeme özellikleri burada da görülmektedir. Heksagonun merkezinde altı kollu yıldız veya altı yapraklı çiçek motifi en sık görülen bezemedir. Bununla birlikte heksagonun merkezinde üç yapraklı bitki bezeme örneği (2) dikkat çekmektedir. Yıldız kolları arasının birleştirilmesiyle oluşturulan heksagon burada kollar arasından çıkan küçük üçgenlere dönüşmüştür (1, 2). 4 numaralı örnek, üçgen çizgilerinin eğriliğine karşın üçgen köşelerinin sivriliği ile iki grup arasında bulunmaktadır. Ancak eğri hatları nedeniyle ikinci grup içinde değerlendirilmiştir.

Tablo 2: Bizans Seramiklerinde Yuvarlak Köşeli Heksagram Motifi Örnekleri

1

Efes Ayasuluk buluntusu
Parman, 1989: 286, Fig 10b

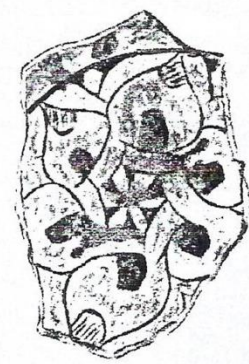
2

Konstantinopolis buluntusu
François, 2017: 262 Cat: 311

3

Konstantinopolis buluntusu
François, 2017: 229 Cat: 209

4

Olynthus buluntusu
Xyngopoulos, 1933: Plate 204 IIA1 b

Üçüncü grup (Tablo 3), motifin seramiğin tondosuna yerleştirilerek ağız kısmına doğru yayıldığı örneklerden oluşur. Merkezde oluşan heksagonun daire (1) veya altı yapraklı çiçek motifi (2) ile bezemesi diğer

gruptakilere benzerdir. 1. örnekte yıldız kolları ile birleştirilerek oluşturulan heksagon; 2. örnekte merkez heksagonun içindeki altı kollu yıldız/altı yapraklı çiçek motifinin altına yerleştirilmiş heksagon ile altı sayısına vurgu yapılmaktadır.

Tablo 3: Heksagram Motifinin Seramiğin Tüm İç Yüzeyine Yayıldığı Örnekler

1

Khalkida buluntusu
Papanikola-Bakirtzi, 1999: 87, Cat: 98

2

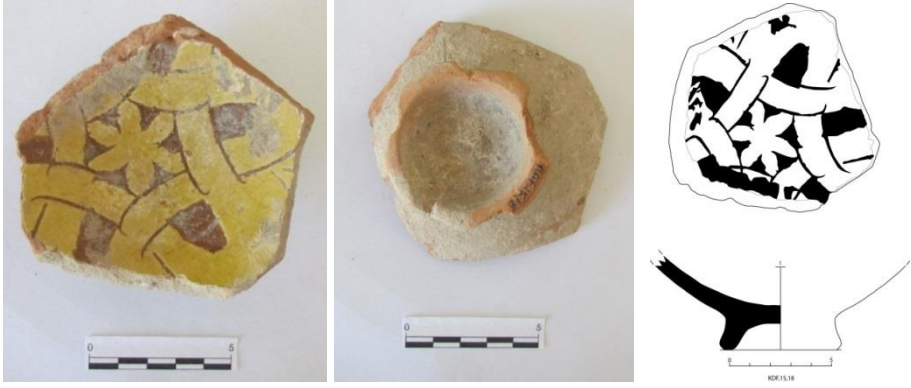
Konstantinopolis Hippodrom buluntusu
Rice, 1930: 33, Plate: 1

3. İZMİR KADİFEKALE BİZANS SARNICI KAZISINDA (2015) BULUNAN HEKSAGRAM MOTİFLİ SIRLI SERAMİK ÖRNEĞİ

1204 yılında Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından işgali sonrasında I. Theodoros Laskaris'in Nikea (İznik) merkezli kurduğu devlet ile birlikte Hellenistik ve Roma Smyrna'sının Akropolis'i stratejik konumu nedeniyle önemli bir askeri ve ticari merkez konumuna ulaşmıştır. I. Theodoros Laskaris'den sonra 13. yüzyılın ilk yarısında tahta geçen damadı III. Ioannes Vatatzes (1222-1254) döneminde su ihtiyacını karşılamak amacıyla sur içinde inşa edilen yapılardan biri 1225 yılında yaptırılmış sarnıçtır (Ersoy, 2014: 404). 2015 yılında Doç. Dr. Akın Ersoy başkanlığında yapılan araştırma kazısından ele geçen seramikler, Smyrna'nın geç Bizans dönemi ile ilgili bulgularına ulaşılmasını sağlamaktadır.¹⁸

182.38-170.65 kodları arasında ele geçen buluntular arasında Palaeologoslar dönemine ait olduğu kabul edilen bir halka kaideli seramik parçası üzerindeki heksagram motifini dikkat çekmektedir (Resim 10). Geometrik-bitkisel motif champeleve tekniğiyle oluşturulmuştur.

¹⁸ İzmir Kadifekale (Smyrna Akropolisi) 2015 yılı araştırma kazısından ele geçen seramikler Lale Doğer ve Dilek Maktal Cankö tarafından yayına hazırlanmaktadır. Malzemeyi çalışmamız için imkan ve uygun koşullar sunan Smyrna Antik kenti kazı başkanı Sayın Doç. Dr. Akın Ersoy'a teşekkürlerimizi sunarız.

Resim 10: Heksagram motifli kaide parçası, İzmir Kadifekale 2015 Bizans sarnıcı kazısı buluntusu.

Katalog

Kazı Envanter No: KADİFEKALE / SMYRNA 3821

Mevki Envanter No / Kasa No: SMKDF.15.21 / KDF.15.18

Tür: kaide parçası

Ölçüler: Mevcut yükseklik: 4 cm, kaide çapı: 5.5 cm

Hamur: Sarımsı kırmızı (Munsell 5 YR 5/6). Orta sertlikte, mikalı, iri siyah, beyaz ve kahve partiküllü, kaba hamur.

Astar: İç yüz krem-beyaz astar, dış yüz astarsız

Sır: İç yüz sarı sır, dış yüz sırsız

Bezeme: Champleve

Tarihlendirme: 13. yüzyıl sonu – 14. yüzyıl başı

Üçgenlerinin köşelerinin yuvarlaklaştırılması, üçgeni oluşturan çizgilerin eğrileştirilmesi bakımından grup 2'ye dahil edebileceğimiz örneğin merkezinde oluşan heksagon, altı kollu yıldız/altı yapraklı çiçek motifi ile bezenmiştir. Üçgenlerin ve heksagonun içi kazınarak çiçek/yıldız motifi ön plana çıkartılmıştır. Louvre Müzesi koleksiyonunda bulunan ve V. François tarafından tanıtılarak büyük olasılıkla Konstantinopolis kökenli olduğu belirtilen örnek (François, 2017: 229, cat. 209, bu çalışmada tablo 2/3) ile Smyrna Akropolisi Bizans sarnıcında bulunan örneğin tıpa tıp benzer olması dikkat çekicidir. 2015 yılında sarnıç içerisinde bulunan heksagram motifli kaide parçası bezeme ve stil özellikleri bakımından geç 13. yüzyıl-14. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.

Sonuç

İki eşkenar üçgenin düz ve ters olarak birbirine geçmeli bir şekilde yerleştirilmesiyle oluşturulan heksagram sembolü, eski çağlardan itibaren pek çok kültürde görülmesine karşın, Ortaçağ'da Bizans ve Yahudi eserlerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Daha sonra Yahudilerin siyasi ideallerinin bir sembolü ve devletlerinin amblemi haline gelmiş olduğu için günümüzde de Yahudi sembolü olarak algılanmaktadır. Ancak sembol; Hermetik düşüncenin bir özeti olarak evreni oluşturan dört temel elementin

yani ateş, su, toprak ve havanın sentezi ve böylece zıtlıkların birliği olduğu için makro kosmosun sembolü olmasından dolayı evrenseldir. İki üçgenin birbirinin içine geçerek sonsuz bir döngü oluşturması da; her şeyin, iyi ve kötünün dolayısıyla tüm zıtlıkların evrende birbirine bağlı olduğuna ilişkin simgesel bir göndermedir. Sembole yüklenen anlamlar Kral Davud ve oğlu Süleyman Peygamber efsaneleri ile birleştiğinde kötülüklerden koruyan apotropeik bir motife dönüşmüştür.

Heksagram motifi Bizans sanatında altı kollu haç motifinin varyasyonu olarak kullanılan bir sembol olmuştur. Bizans sanatında taş eserlerde kullanılan biçimi, merkezlerinden sıkıştırılmış üç oval formun kesiştirilmesi ve birbirinin içine geçmesiyle merkezde oluşturulan heksagona dikkat çekmektedir. Çizgileri eğrileştirilmiş, üçgenlerin köşeleri yuvarlaklaştırılmış, deforme olmuş heksagram motifi örnekleri Bizans sanatında yaygın olarak görülmektedir.

Bizans seramiklerinde heksagram sembolü sıkça kullanılmıştır. Büyük çoğunluğu seramiklerin tondosuna olasılıkla da tondoyu çevreleyen konsantrik daire içine yerleştirilmiştir. Bazı örneklerde ise yıldız kollarının arasından çıkıntılar ile yıldızın kolların sayısı on ikiye çıkartılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bizans seramiklerindeki heksagram motifinin en dikkat çekici kısmı merkezde oluşan heksagon ve içine sıklıkla yerleştirilen altı kollu yıldız/altı yapraklı çiçek motifidir. Heksagram, heksagon ve altı kollu yıldız/altı yapraklı çiçek motifi ile altı sayısına yapılan vurgu arttırılmıştır. Dünyanın altı günde yaratılması gibi altı sayısının sembolik önemi nedeniyle motifin evrenin ve zıtlıkların uyumunun sembolü olarak apotropeik gücüne inanılmıştır. Heksagram motifinin dini eserlerde kullanılmasından ziyade günlük kullanım eserleri üzerinde görülmesinin nedeni tılsım anlamının ağır basmasından kaynaklanmaktadır. Heksagram motifi, Geç Bizans dönemi seramiklerinde sıklıkla kullanılan apotropeik bir motif olmuştur.

İzmir Kadifekale (Smyrna Akropolisi) Bizans sarnıcı kazısından ele geçen halka kaideli seramik parçası üzerinde yer alan heksagram motifi de çizgilerinin eğriliği, üçgenlerin köşelerinin yuvarlaklaştırılması ve üçgenlerin içlerinin kazınarak heksagondaki altı kollu yıldız/altı yapraklı çiçek motifinin ön plana çıkartılması ile dikkat çekmektedir. Üçgen aralarında kazıma izleri görülmediği için olasılıkla motifin çevresinde heksagon veya ekleme yıldız kolu bulunmamaktadır. Bizans sarnıcı buluntusu kaide parçasının bezeme ve stil özellikleri benzer örneklerle karşılaştırılarak 13. yüzyıl sonu-14. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.

Kaynakça

Alas Ç. (2018). “*Opus Sectile Zemin Panoları ve Duvar Kaplamaları*”. *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*. Haz: Sema Doğan, Ebru Fatma Fındık. İstanbul: Homer Kitabevi. ss. 265-299.

- Altıntaş, Y. (Haz). (2001). *Yahudilikte Kavram ve Değerler Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar- Dinsel Gerçekler*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın.
- Arslan N. Arslan B. B., Türk H., Koçyiğit O., Müller K. (2011), “Assos Kazısı 2009 Yılı Kazı, Restorasyon ve Onarım Çalışmaları”, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı 3. Cilt. Ankara. ss. 235-250.
- Bayam B. (1993). “Mühr-ü Süleyman ve Türk Kültüründeki Yeri”. Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal’a Armağan. Ankara. ss. 61-67.
- Becker, U. (1994). *Encyclopedia of Symbols*. New York: The Continuum Publishing Company.
- Beckwith J. (1986). *Early Christian and Byzantine Art*. USA: Penguin Books.
- Boleken Z. (2010). “Anadolu Selçuklu Başkentinde Dini Mimaride Devşirme Malzeme Kullanımı”. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatları Anabilim Dalı yüksek lisans tezi. İstanbul.
- Byzantine Women and Their World (2003). *Byzantine Women and Their World*. E d. Ioli Kalavrezou. Yale University Press.
- Byzantium and Islam (2012). *Byzantium and Islam: Age of Transition, 7th-9th Century*. New York: Metropolitan Museum of Art.
- Byzantium: Faith and Power (2004). *Byzantium: Faith and Power (1261-1557)*. Ed: H. C. Evans. New York.
- Chatzidakis M. (1997). *Byzantine Art in Greece Mosaics – Wall Paintings*. Atina.
- Chevalier J., Gheerbrant A. (1994). *Dictionary of Symbols*. Penguin Books.
- Cormack R. (2000). *Byzantine Art*. Oxford History of Art Series Oxford U. Press.
- Çam N. (1993). “*Türk ve İslam Sanatında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman)*”. Yılmaz Önge Armağanı. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 113. ss. 207-230.
- Dalton O.M. (1911). *Byzantine Art and Archaeology*. Oxford.

- Dark K. (2001). *Byzantine Pottery*. USA: Tempus Publishing.
- Demangel R. ve Mamboury E. (1939). *Le quartier des Manges et la première région de Constantinople*, Paris De Boccard.
- DOC (1968). *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Ed: Bellinger A. R., Grierson. Vol. II/I: Phocas to Theodosius III, ss. 602-717.
- Doğar L. (2007). “Halkın İmge Dünyasında Seramik Sanatı”. *Kalanlar / The Remnants*, 12. Ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans. İstanbul. ss. 48-55.
- Eastmond A. (2013). *The Glory of Byzantium and Early Christendom*. New York.
- Ersoy A. (2014). “*Smyrna Akropolisi (Kadifekale)*”. *İzmir Kent Ansiklopedisi Arkeoloji*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları. ss. 403-407.
- Ersoy N. (1990). *Semboller ve Yorumlarla Görünenden Görünmeyene*. İstanbul: Zafer ve Sena Ofset Matbaacılık.
- Eskici B. (2018) “Malzeme Sorunları ve Koruma Önerileri”. *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*. Haz: Sema Doğan, Ebru Fatma Fındık. İstanbul: Homer Kitabevi. ss. 185-208.
- Everyday Life in Byzantium* (2002). *Everyday Life in Byzantium Byzantine Hours Work and Days in Byzantium*. Ed: D. Papanikola-Bakirtzi. Atina: Helenic Culturel Heritage S.A.
- Fındık N. Ö. (2014). *İznik Sırlı Seramikleri Roma Tiyatrosu Kazısı (1980-1995)*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- François V. (1995). *La Céramique Byzantine A Thasos. Études Thasiennes XVI*. Paris.
- François V. (2017). *La vaisselle de terre à Byzance, Catalogue des collections du Musée du Louvre*. Coédition Somogy/Louvre Editions.
- Frutiger A. (1989). *Signs and Symbols Their Design and Meaning*. Van Nostrand Reinhold.

- Glory of Byzantium (2006). *The Glory of Byzantium Art and Culture of the Middle Byzantine Era*. Ed: Helen C. Evans, William D. Wixom. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Goodenough E .R. (1958). *Jewish Symbols in the Graeco -Roman Period C: 1*. New York.
- Hayes J.W. (1992). *Excavation at Saraçhane in İstanbul 2: The Pottery*. Princeton University Press.
- Jobs, G. (1962). *Dictionary of Mythology Folklore and Symbols*. New York: The Scarecrow Press.
- Josifova M. (1981). “Ceramique a Decor “Sgraffito” de Kaliakra (XIII – La Moitie du XV S.)”. *Byzantino-Bulgarica VII*. Sofia, ss. 437- 444.
- Kalanlar (2007). *Kalanlar-12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans/ the Remnants-12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey*. Ed. Prof. Dr. Ayla Ödekan. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.
- Katsara E. (2018). “Byzantine Glazed Pottery From Sparta (12th to 13th centuries A.D.): Observation in the Light of New Archaeological Finds”. *XIth Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics, Proceedings, (19-24 October 2015 Antalya) Vol. 1*. Ankara: Koç University VEKAM 2018 No.42. ss. 297-310.
- Kazhdan, A. P. ve Cutler, A. (1991). “Star”. *The Oxford Dictionary of Byzantium C: 3*. New York: Oxford University Press. ss. 1943.
- Kılıç M.E. (2017). *Hermesler Hermes – İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Kourkoutidou-Nikolaidou E. ve Tourta A. (1997). *Wandering in Byzantine Thessaloniki*. Athens.
- Köroğlu, G. (2003). “Haluk Perk Koleksiyonunda Örneklerle Bizans Uygarlığında Muskalar”, *P Sanat, Kültür, Antika Dergisi*. S: 29 Büyü ve Sanat. Bahar 2003. ss. 16-21.
- Köroğlu, G. (2011). “Bizanslı Tılsımları”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi* S: 22 Temmuz-Ağustos. ss. 98-105.
- Kuşoğlu Z. (1990). “Türk Sanatında Mühr-i Süleyman”. *İlgi* S. 61. ss. 32-35.

Kybalion (2013). *Kybalion Yedi Kozmik Yasa Antik Mısır ve Yunan Hermetik Felsefesi*. İstanbul: Hermes Yayınları.

Lassus J. (1966). *The Early Christian and Byzantine World*. London.

Lowden, J. (1997), *Early Christian and Byzantine Art*. Phaidon Press.

Liungman, C. G. (1991). *Dictionary of Symbols*. USA.

Lunde P. (Ed.) (2009). *İşaretler, Semboller, Kodlar, Gizli Diller Şifreler Kitabı*, İstanbul: NTV Yayınları.

Machate W. (2001). “Altı Köşeli Yıldız”. *Mimar Sinan S*: 120. ss. 59-68.

Mango C. (2006). *Bizans Mimarisi*, Haz: Bülent İşler.

Meinardus O. F.A. (1976). “The Hexagram or the Magen David in Byzantine Art”. *Δελτίον XAE* 8. ss. 97-100.

Morgan C. (1942). *The Byzantine Pottery Corinth 11*. American School of Classical Studies at Athens.

Nozedar A. (2008). *The Element Encyclopedia of Secret Signs and Symbols: Th Ultimate A-Z Guide from Alchemy to the Zodiac*. HarperCollins Publishers.

Pala, İ. (2006). “*Mühr-i Süleyman*”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Papanikola-Bakırtzi D. (1999). *Byzantine Glazed Ceramics The Art of Sgraffito*. Atina.

Parman (1989). “The Pottery From St.John’s Basilica at Ephesos”, *BCH Suppl. XVIII*, ss. 277-289.

Pennas C. (2005). *Byzantine Aigina*, Athens: Pergamos.

Pekak S. ve Gür D. (2015). “İsa’nın Doğumu”, *Sanat Tarihi Dergisi C: XXIV S: 2*. ss. 175-226.

Pitarakis B. (2015a). “*Abrasaks*”. *Hayat Kısa, Sanat Uzun Bizans’ta Şifa Sanatı*. İstanbul: Pera Müzesi Yayını. ss. 230-233.

Pitarakis B. (2015b). “*Kral Süleyman’ın Büyüsü*”. *Hayat Kısa, Sanat Uzun Bizans’ta Şifa Sanatı*. İstanbul: Pera Müzesi Yayını. ss. 240-251.

- Pitarakis B. (2015c). “*Hastalıkla Savaşmak Sağlığı Pekiştirmek*”. *Hayat Kısa, Sanat Uzun Bizans'ta Şifa Sanatı*. İstanbul: Pera Müzesi Yayını. ss. 334-363.
- Rice D.T. (1928). “The Byzantine Pottery”. Preliminary Report Upon the Excavations Carried Out in the Hippodrome of Constantinople in 1927. London: The British Academy. ss. 29-42.
- Rice D.T. (1930). *Byzantine Glazed Pottery*. Oxford.
- Saint-Exupery, A.de (2016). *Küçük Prens*. (Çev: Onur Tunç). İstanbul: Yuva Yayınları.
- Schimmel, A. (2000). *Sayılarım Gizemi*. (Çev: Mustafa Küpüşoğlu). İstanbul: 2000.
- Scholem G. (2007). “Mager David” *Encyclopaedia Judaica*, C.11, Jerusalem: Keter Publishing House. ss. 687-697.
- Scholem G. (1949). “The Curious History of the Six-Pointed Star”, *Commentary VIII*. ss. 243-251.
- Spier J. (1993). “Byzantine Magical Amulets and Their Tradition”. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*. S. 56. ss. 25-62.
- Tekin O. (1999). *Bizans Sikkeleri Yapı Kredi Koleksiyonu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Trismegistus H. (2018). *Corpus Hermeticum*. İstanbul: Mavi Kalem Yayınevi.
- The Jewish Encyclopedia (1901), *The Jewish Encyclopedia VIII*, Ktav Publishing House.
- Ovadia A. (1999). “Symbolism in Jewish and Christian Works of Art in Late Antiquity”. *Δελτίον XAE* 20 (1998). ss. 55-64.
- Tešić-Radovanović D., Gugolj B. (2018). “The Menorah as a Symbol of Jewish Identity in the Diaspora and an Expression of Aspiration for Renewing the Jerusalem Temple”. *Migrations in Visual Art*. Ed: Erdeljan J, Germ M. vd. *The Pontes Academici Book Series*. ss. 137-150.
- Türel İ. (2010). *Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Türker A. Ç. (2018). *Byzantine Arcitectural Sculpture in Çanakkale*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Vroom J. (2005). *Byzantine to Modern In The Aegean 7th to 20th century*. Parnassus Press.

Vroom J., Fındık E. (2015). “The Pottery Finds”. Die Türbe im Artemision Ein frühosmanischer Grabbau. Ayasuluk/Selçuk und sein kulturhistorisches Umfeld. Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriften Band 53, ss. 205-292.

Waage F. O. (1933). “The Roman and Byzantine Pottery”. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* S. 2. No. 2. ss. 279-328.

Waksman S.Y., Kontogiannis N.D., Skartsis S.S. and Vaxevanis G. (2014). “Tha Main Middle Byzantine Production and Pottery Manufacture in Thebes and Chalcis”. *The Annual of the British School at Athens* S. 1. 109. ss. 379-422.

Waksman S.Y., Erhan N., Eskalen S. (2009). “Les ateliers céramiques de Sirkeci (İstanbul). Résultats de la campagne 2008.” *Anatolia Antiqua* no. XVII. ss. 457- 467.

Wallis H. (1907). *Byzantine Ceramic Art. Notes on Examples of Byzantine Pottery recently found at Constantinople with Illustrations*. London.

Wirgin W. (1962). “The Memorah as Symbol of Judaism” *Israel Exploration Journal* S. 12. No. 2. ss. 140-142.

Xyngopoulos A. (1933). “Byzantine Pottery From Olynthus”, *Excavations at Olynthus, Part V, Mosaics, Vases, and Lamps of Olynthus found in 1928 and 1931*. Ed: D. M. Robinson. Oxford. ss. 285-292, Pl. 204-208.

Extended Abstract

The star symbol with a very strong graphic identity has a wide range of usage from flags to commercial identities. Since the star was a guide to the first people to find their way in the night and a source of life that enlighten their days. Therefore, the stars have been very important symbols offering divine guidance and protection, and symbolizing hope since the existence of human beings. In Christianity, the star motif is symbolized by the Star of Bethlehem. In the depictions of the star of Bethlehem in Byzantine art, the star symbol is mostly eight-pointed. Because of its numerical meanings, the eight-pointed star is the symbol of luck and

holiness, the five-pointed star is the symbol of health and wisdom, and the six-pointed star is the symbol of unity of contrasts, macro cosmos.

The six-pointed star symbol, which is formed by placing two equilateral triangles on top of each other in a straight and inverse manner, is called hexagram (Star of David-Magen David). The two triangles, which are overlapped and inseparably intertwined, represent the contrasts such as good and evil, masculine and feminine, spirit and matter, water and fire. The hexagram, representing the unity of contrasts, is the symbol of the macro cosmos. Two triangles intertwining to form a knot symbolizes that everything, the good and the evil, all the contradictions are interconnected by an endless cycle in the universe. The meanings attributed to the symbol, combined with the legends of King Prophet David and his son Solomon, have turned into an apotropaic motif that protects against evil.

In Byzantine art, the hexagram motif has become a symbol used as a variation of the six-pointed cross motif. The shape used in the stone works stands out the hexagonal formed in the center by intersecting and intertwining three oval forms compressed from their centers. Examples of deformed hexagram motifs with curved lines and rounded corners are common. In Byzantine art, the hexagram motif is mostly seen in ceramics.

Hexagram motif is one of the motifs created by thin and/or thick scraping and champlévé technique in Byzantine ceramics, and it is adorned to the tondo of pottery as the main motif. It is noteworthy that the hexagonal formed in the center of the motif formed by drawing two triangles interlocking is emphasized. The hexagon inside the center is often decorated with a six-pointed star/six-petal flower motif. The number of six is pointed out by hexagram, hexagon and six-pointed star/flower motif.

We will examine the hexagram motif in three groups as a decoration style: The first group (Table 1) is the group in which the triangles forming the hexagram motif are angularly decorated. The line spacing of the triangles formed by the two lines can be left blank or can be decorated with strips (1, 3, 4) or dots (2). The most common thing is to create a single line between two lines. The hexagon formed in the center of the hexagram can be left hollow or can be decorated with a hexagonal star/six-petal flower motif (1, 2) monogram (3, 4 –Mikhael monogram). In some examples, in order to emphasize the hexagonal in the center, the small triangles formed by two triangles cutting each other at the corners are also scraped to create contrast with the center (3, 4).

The second group (Table 2) consists of examples in which the corners of the triangles forming the hexagram motif are rounded and the lines are curved. The decoration features of the first group are seen here, as well. Six-pointed star or flower motif in the center of the hexagon is the most common decoration. However, in the center of the hexagon, an example of triple-petal plant decoration (2) draws attention. The hexagon formed by combining the points of the star is transformed into small triangles here (1, 2). Example 4 with its sharp triangular corners stands between two groups despite the

curvature of the triangular lines. However, it is evaluated in the second group because of its curved lines.

The third group (Table 3) consists of examples in which the motif is placed in the tondos of the ceramics and spreading towards the rim. Decoration of the hexagon formed in the center with a circle (1) or six-petal flower motif (2) is alike to the ones in the other group.

After the invasion of Constantinople by the Crusaders in 1204, in Smyrna Acropolis of the state founded by Theodoros Laskaris I with Nikea (İzmir) as its center, one of the cisterns constructed in the city walls to meet the water needs in the period was built in 1225 by Ioannes Vatatzes III (1222-1254) who inherited the throne in the first half of the 13th century and the son-in-law of Theodoros Laskaris I. Among the findings, the hexagram motif on a ring-based ceramic fragment cataloged as the last Byzantine Palaeologos pottery (production of Constantinople?) draws attention. The geometric-floral motif in the tondo is created with champléve technique. It has a medium hard dough, micaceous, large black, white and brown particles, coarse dough structure, yellowish red dough color, cream-white coating and a yellow glazed inner face. The hexagon formed in the center of the example which can be included in group 2 in terms of rounding corners and curved lines forming the triangle, is adorned with a six-pointed star/six-petal flower motif. The triangles are engraved to emphasize flower/star motif.

İzmir Kadifekale (Smyrna Acropolis) Byzantine cistern example was evaluated in terms of decoration, style features and similarities with other findings and was dated to the end of 13th century-beginning of 14th century. The hexagram motif is an apotropaic meaning motif that was frequently used in ceramics during the last Byzantine period.